

ЛЬВІВСЬКИЙ МОНЕТНИЙ ДВІР У СЕРЕДИНІ XVII СТОЛІТТЯ: ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ПРОДУКЦІЇ

Через відсутність державної незалежності України монетне виробництво на її землях в епоху пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу існувало спорадично. Лише через декілька століть від часів київського карбування золотих і срібних монет Володимира Святославича, Святополка Ярополчича та Ярослава Мудрого почав функціонувати монетний двір у головному місті галицьких земель — Львові. Тут за часів панування Казимира III та його наступників — короля Угорщини Людовіка I, князя Володислава Опольського, а згодом короля Владислава II Ягайла велась емісія срібних та мідних монет. Майже одночасно у Києві карбував монету князь Володимир Ольгердович. Однак ці випуски через незначні масштаби карбування мали регіональне значення і обслуговували потреби грошового ринку виробовж короткого часу.

Вдруге Львів став центром монетного виробництва в середині XVII ст. (1656-1663, з перервами). Згадки про роботу тут монетарні та окремі розвідки про її діяльність зустрічаємо у працях польських і українських дослідників¹. Однак досі відсутнє узагальнююче дослідження, яке б охоплювало всі аспекти функціонування львівського монетного двору. Мета даного опрацювання — на основі нумізматичних і письмових джерел визначити етапи його роботи, систематизувати основні типи продукції, виявити окремі дискусійні аспекти діяльності тощо.

Львів не належав до традиційних "монетних" центрів Речі Посполитої, короткочасне функціонування тут монетного двору було викликане низкою надзвичайних подій політичного та економічного характеру. Національно-визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького, війни зі Швецією, Московською державою, Трансильванією, невигідна економічна кон'юнктура та інші фактори спричинили наростання кризових явищ у фінансовому господарстві Польсько-Литовської держави. За таких умов Львів залишався єдиним містом, де були наявні всі умови для налагодження монетного виробництва.

Аналіз писемних джерел та нумізматичних матеріалів дає підстави виділити чотири періоди в діяльності львівського монетного двору середини XVII ст.

Перший з них, за свідченням актових документів, тривав від 15 травня 1656 р. до 24 січня 1657 р.² В архівосховищах Кракова збереглися два варіанти книги прибутків та видатків львівського монетного двору³. Вони подають цікаву інформацію про різні

¹ Zagórski I. Monety dawnej Polski jako też prowincyi i miast do niej niegdy należących z trzech ostatnich wieków. Warszawa, 1845. S. 164-165; Kostrzębski W. Niektóre wiadomości o mennicach koronnych za Jana Kazimierza // Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne (далі — WNA). Kraków, 1898. T. III. № 2-3. S. 438-440; Wolański A. Jeden z pałacych braków numizmatyki naszej // WNA. 1912. № 9. S. 131; Wolański A. W sprawie rozdziału monet na mennicy // WNA. 1913. № 5. S. 65-67; Hnilko A. Kilka szczegółów o Janie Amurettim i o mennicy lwowskiej w latach 1660-1662 // WNA. 1912. № 10. S. 145-148; Swieżawski S. Czy mennica Lwowska była czynna w czasie od 1.VII.1662 do 3.IV.1663 // Zapiski Numizmatyczne. Lwów, 1926. № 1. S. 8-9; Mękich R. Mennica lwowska w latach 1656-1657 // Biblioteka Lwowska. Lwów, 1932. T. XXXI. S. 271-289; Rybarski R. Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta, Jana Sobieskiego. Warszawa, 1939; Opozda T. Mennica koronna we Lwowie w latach 1656-1657 // Wiadomości Numizmatyczne. 1980. № 3; Зварич В., Шлапінський В. Нові матеріали про львівський монетний двір // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 20. 1994. С. 16-19; Szlapinski W. Szóstaki Jana Kazimierza bite w mennicy lwowskiej w latach 1662-1663 // Biuletyn Numizmatyczny. Warszawa, 1992. Nr 4-6 (264-266). S. 5-9.

² Mękich R. Mennica lwowska... S. 284.

³ Archiwum Państwowe w Krakowie, oddział rękopisów, rkps IT 379; Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, oddział rękopisów, rkps 397.

сторінки діяльності цього підприємства. Необхідність відкриття львівського монетного двору була викликана військовими невдачами Речі Посполитої у війні з Швецією (1655-1660). Невдовзі після початку війни значна частина території держави опинилася під контролем шведів, а король Ян Казимир мусив виїхати у свої особисті володіння в Сілезії. Одночасно тривали воєнні дії проти військ Б.Хмельницького, московської армії та загонів трансильванців. Продовження війни і вигнання ворожих військ за межі Речі Посполитої вимагали значних коштів. Проте державна скарбниця була порожньою. В цей важкий час руку допомоги урядові протягнула католицька церква. 1 січня 1656 р. у Римі було дано згоду на передачу в позику державі предметів культового призначення (хрестів, чап, ліхтарів, лампад, вотивних дарів, статуй святих тощо), виготовлених із золота і срібла. Передбачалося перекарбувати їх у монету. Враховуючи, що всі діючі монетні двори Речі Посполитої знаходилися на захопленій ворогом території, було вирішено організувати карбування монет у Львові, куди в лютому 1656 р. прибув король Ян Казимир. 1 березня 1656 р. він видав універсал, який передбачав перекарбування церковного срібла в монети номінальною вартістю 18 грошів (орти) та 6 грошів (шостаки). Кошти перекарбування однієї гривні срібла склали 4 злотих⁴. Адміністратором монетного двору був призначений коронний канцлер Стефан Корицінський, його помічником став королівський секретар Геронім Піноччі⁵. Посаду писаря монетного двору обійняв львів'янин італійського походження Лоренцо Бандіnellі, його батько у Львові заснував першу пошту. Після того як 28 листопада 1656 р. Г.Піноччі виїхав до Іданська, обов'язки керівника монетного двору фактично виконував Л.Бандіnellі⁶.

Однією з перших проблем, яку мусили розв'язати організатори монетного двору, був вибір відповідного приміщення. Ним став будинок покійного львівського купця Я.Жидкевича (нині будинок на площі Ринок, 39). Із спадкоємцями Я.Жидкевича, львів'янами Я.Писарським, І.Толочком та М.Орлінським, попри їх небажання, було укладено договір про оренду будинку⁷. Відразу ж закуплено відповідні інструменти й укомплектовано персонал монетного двору. Його склали переважно місцеві ремісники.

У квітні 1656 р. до монетарні почало завозитися срібло з перемишльської діоцезії⁸, а вже 15 травня у Львові було викарбувано перші орти⁹. Карбування відбувалося в новозбудованому дерев'яному приміщенні поруч з будинком львів'янина Д.Вільчка (нині площа Ринок, 38)¹⁰. Всього за майже 9 місяців функціонування монетного двору у Львові було відкарбовано 207075 ортів (л. 1) та 11988 шостаків (л. 2)¹¹. Найбільш поширеними з них вважаються орти 1656 р. Шостаки та орти 1657 р. є рідкісними. Інтенсивність карбування монет була нерівномірною. З максимальною продуктивністю монетарня працювала впродовж 7—22-го тижнів її функціонування. Тоді щотижня випускали по 8-12 тис. монет. Така нерівномірність пояснюється причинами організаційного та фінансового характеру. Серед них і брак коштів, і недосвідченість персоналу, і, особливо, вичерпання запасів церковного срібла. Особливо негативно вплинули на роботу монетарні судові процеси проти її працівників, що відбувалися в міському суді. На початку вересня 1656 р. в одному з львівських шинків працівники монетного двору Каспер Длубідзюрка, Микола

⁴ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДА України у Львові), ф. 9 (Львівський гродський суд), оп. 1, спр. 847, с. 1387-1388.

⁵ *Zagórski I. Monety dawnej Polski...* S. 164, 165.

⁶ *Męhicki R. Mennica lwowska...* S. 274.

⁷ ЦДА України у Львові, ф. 52 (Марістрат м.Львова), оп. 2, спр. 403, с. 991-993; спр. 405, с. 2403; спр. 405, с. 1055.

⁸ *Męhicki R. Mennica lwowska...* S. 279.

⁹ *Ibid.*: S. 274.

¹⁰ ЦДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 69, с. 755-757.

¹¹ *Męhicki R. Mennica lwowska...* S. 284.

Баранович, Павло Федорович, Ференц Гюла, Ференц Добрецький, Лаврентій Магош, Ян Капуста та Бернард Абрамель влаштували бешкет. Намір шляхтича Єжи Сапінського вгамувати сп'яніле товариство мало не закінчився для нього трагічно. Під час спроби вдертися до помешкання цього, вже пораненого, шляхтича був убитий з вогнепальної зброї львів'янин Шимон Набіяйчик¹². Подія стурбувала львівських городян та навколишню шляхту. Судовий вирок передбачав тюремне ув'язнення терміном на три місяці та штраф у сумі 200 талерів¹³. Незабаром відбувся судовий процес керівництва монетного двору проти коменданта королівського арсеналу у Львові Альберта Радванського, який 16 жовтня 1656 р. разом із судовими виконавцями заарештував сторожа монетарні А.Беднажовського, що втік з польського війська напередодні битви під Берестечком у 1651 р.¹⁴ Налякани таким ходом подій, чимало робітників покинули монетарню. Це суттєво вплинуло на її продуктивність.

Неодноразово монетарня ставала об'єктом зацікавлення з боку злодіїв. Вже після завершення роботи монетного двору, у 1657 р., тесляр Микола Самборський, затриманий при спробі пограбувати церкву, під час тортур зізнався, що вкрав з монетарні цінностей на суму близько 240 червоних злотих та понад 50 талерів. При цьому йому допомагав майстер монетного двору М.Летала, коморник львівського міщанина С.Крехмаловича¹⁵. Ймовірно, що згадані в документі червоні злоті та талери — це не тільки реальні монети-золоті дукати та срібні талери, а й відповідні вагові та лічильні одиниці. На сторінках доходно-видаткової книги львівського монетного двору зустрічаємо золоті ланцюжки, вага яких позначалась у червоних злотих¹⁶, а відкарбовані орти часто обраховувались у лічильних талерах¹⁷. На сторінках актових книг знаходимо згадки і про інші крадіжки з монетного двору. Так, в листопад 1656 р. був заарештований різник штемпелів Юзеф Жид, який купував від робітників монетарні крадене срібло¹⁸.

І бійка, і крадіжки набули широкого розголосу в місті і спричинили негативне ставлення львівського міщанства та навколишньої шляхти до справ монетного двору. 24 січня 1657 р. зібрана у Львові шляхта ухвалила забрати з монетного двору срібло та інші цінності і використати їх для своїх потреб¹⁹. В цих умовах Л.Банднеллі, побоюючись нападу шляхти, забрав невикористане золото, срібло та готівку, ліквідував борги монетарні і вночі 25 січня 1657 р. виїхав до Кракова, а звідти до Сілезії, де склав детальний звіт про роботу львівського монетного двору²⁰.

Другий період діяльності львівського монетного двору розпочався наприкінці 1660 р., коли недіюча від 1657 р. монетарня разом з інструментами була передана в оренду італійцеві Джованні Баптісті Амуретті, який походив з містечка Аньелі неподалік від Риму. Тривалий час він проживав у Польщі і посідав тут низку відповідальних посад: став королівським секретарем, торговим агентом королеви Марії Людовіки, займався купецтвом і був орендарем митниці у низці воеводств Речі Посполитої²¹. Користуючись гострою потребою держави у грошах, Д.Б.Амуретті домогся дозволу на оренду львівської монетарні і відновив її роботу. За час його діяльності тут карбувалися півтораки, шостаки, орти, талери (ил. 3, 4, 5), а також золоті дукати.

¹² ЦДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 487, док. № 677 (294).

¹³ Там само. Ф. 52, оп. 2, спр. 269, с. 954-956.

¹⁴ Там само. Спр. 405, с. 797, 782-783.

¹⁵ Там само. Ф. 52, оп. 2, спр. 353, с. 759-769.

¹⁶ *Mehicki R. Mennica lwowska...* S. 287.

¹⁷ *Opozda T. Mennica koronna...* S. 153.

¹⁸ *Ibid.* S. 164.

¹⁹ ЦДА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 405, с. 1015.

²⁰ *Mehicki R. Mennica lwowska...* S. 286, 287.

²¹ ЦДА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 409, с. 56; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі — ЛНБ НАН України), від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), спр. 2311/II, с. 3-5.

Відомості про персонал львівської монетарні цього періоду є фрагментарними. Лише на сторінках львівських міських судово-адміністративних книг зустрічаємо окремі відомості про осіб, які в той час працювали у ній. У 1661 р. були притягнуті до відповідальності працівники монетного двору, ковалі Й.Вербович, Я.Сломка, Я.Майтович, котрі, перебуваючи в нетверезому стані, побили токаря Я.Лігньовського²². Свідками бійки в шинку "Під св.Юром" були алхіміст монетного двору Тобіаш Голуб та ливарник Лаврентій Коберський²³. певні відомості про працівників львівської монетарні зустрічаємо й у львівських податкових книгах. У книзі так званого поголовного податку, який збирався на початку 1662 р., вказується, що в кам'яниці Я.Жидкевича проживали, поряд з монетарієм і орендарем митниці Б.Д.Амуретті, вдовою Катериною, кухаркою Ядвігою, різчик монетних штемплів Єжи, пробіrer (особа, що визначала пробу монетного металу) Християн, челядник з монетного двору Борелла²⁴. До діяльності монетного двору був причетний і двоюрідний брат Джованні Баптісти Амуретті — Андрео Амуретті, який мешкав у Львові²⁵.

Д.Б.Амуретті залишався орендарем львівського монетного двору до кінця серпня 1662 р.²⁶ Проте його причетність до монетних справ на цьому не закінчилась. У квітні-червні 1663 р. його було звинувачено львівським фінансовим судом (так званою Львівською комісією) у завезенні на територію Речі Посполитої фальшивих шелягів, що карбувались у м.Сучава молдавським господарем Євстратієм Дабіжем. В листі до суду брацлавський воєвода Ян Потоцький 15 червня 1663 р. повідомив про затримання довірених осіб Д.Б.Амуретті, які перевозили з Сучави фальшиві гроші. Серед них був навіть якийсь монах-домініканець. Як проміжне сховище використовувався один з католицьких монастирів, помічник настоятеля якого також був спільником Д.Б.Амуретті²⁷. Під час допиту фурманів Мосціцького та Яна стало відомо, що до будинку Амуретті на галицькому передмісті у Львові ними було завезено з Сучави 16 мішків піддроблених шелягів, а ще 8 мішків було заарештовано урядниками воєводи Я.Потоцького²⁸. На підставі сеймової ухвали 1620 р. щодо осіб, які підробляли монету, суд прийняв рішення про конфіскацію рухомого та нерухомого майна Д.Б.Амуретті, а питання про життя або смерть злочинця було передане на вирішення короля²⁹.

Проте Д.Б.Амуретті вдалося уникнути покарання. Позичивши урядові, який переживав фінансові труднощі, 224369 злотих³⁰ (еквівалент 120 кг золота), він невдовзі знову став орендарем митниці на українських землях, що перебували у складі Речі Посполитої³¹. Подальша доля Д.Б.Амуретті маловідома. У 1664 р. він вирушив на Україну, де намагався розповсюдити велику кількість піддроблених сучавських шелягів. Але під час цієї подорожі його було вбито у містечку Монську³².

Третій період функціонування львівського монетного двору пов'язаний з діяльністю Андрія Тимфа, орендаря коронних монетних дворів, які були об'єднані у так звану Краківську Генеральну монетарню. Згідно з умовами контракту, він мав право, починаючи з 1 липня 1662 р., випускати монету у Кракові, Познані, Бидгощі та Львові³³. Діяльність львівської монетарні в період від 1 липня 1662 р. до 3 квітня 1663

²² ЦДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 467, с. 157, 163.

²³ Там само. Спр. 487, с. 311.

²⁴ Там само. Спр. 783, с. 36; спр. 110, с. 177, 179.

²⁵ Там само. Спр. 407, с. 1113; спр. 489, с. 429.

²⁶ *Kostrzëbski W. Niektóre wiadomości...* 1897. Т. II. № 3. S. 440.

²⁷ ЦДА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 849, с. 1284-1286.

²⁸ Там само. С. 1363-1366.

²⁹ Там само. С. 1365-1366.

³⁰ *Rybarski R. Skarb i pieniądz...* S. 467.

³¹ ЦДА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 413, с. 900.

³² Там само. Ф. 52, оп. 2, спр. 469, 931.

³³ *Kostrzëbski W. Niektóre wiadomości...* Т. II. № 3. S. 278.

№ 1

№ 2

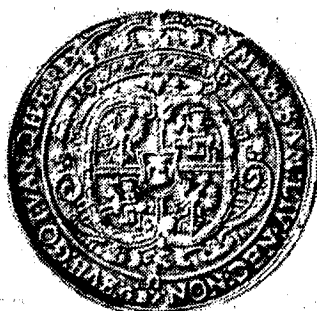
№ 3

№ 4

№ 5

Львівський монетний двір:

ілюстрація № 1— орт 1656 р.

ілюстрація № 2— шостак 1656 р.

ілюстрація № 3— шостак (шостигрошовик) 1662 р. з літерами Г.В.А.

ілюстрація № 4— орт 1660 р. з літерами Г.В.А.

ілюстрація № 5— талер 1661 р. з літерами Г.В.А.

№ 6

№ 7

№ 8

№ 9

№ 10

Львівський монетний двір:

ілюстрація № 6 — шостак 1662 р. з літерами АспТ

ілюстрація № 7 — шостак 1663 р. з літерами АспТ

ілюстрація № 8 — шостак 1662 р. з літерами А-Т

ілюстрація № 9 — злотівка 1663 р. з літерами А-Т (тип I)

ілюстрація № 10 — злотівка 1663 р. без літер А-Т (тип I-II)

№ 11

№ 12

№ 13

Львівський монетний двір:

ілюстрація № 11 — злотівка 1663 р. з літерами А-Т (тип II-I)

ілюстрація № 12 — злотівка 1663 р. з літерами А-Т

ілюстрація № 13 — злотівка 1663 р. з літерами А-Т

№ 14

№ 15.

Краківський монетний двір:

ілюстрація № 14 — злотівка 1663 р. з літерами А-Т (тип II)

ілюстрація № 15 — шостак 1661 р. з літерами А-Т (тип II)

№ 16

№ 17

№ 18

№ 19

№ 20

Бидгоський монетний двір:

ілюстрація № 16 — злотівка 1666 р. з літерами А-Т (тип III)

ілюстрація № 17 — шостак 1662 р. з літерами Т-Т (тип IV)

ілюстрація № 18 — шостак 1662 р. з літерами А-Т (тип III)

ілюстрація № 19 — шостак 1662 р. з літерами Т-Т (тип III-IV)

ілюстрація № 20. — шостак 1662 р. з літерами А-Т (тип IV-III)

Познанський монетний двір:

ілюстрація № 21 — шостак 1662 р.
з літерами N-G (тип III)

№ 21

р. у науковій літературі донині не висвітлена. Натомість досить повно досліджено роботу лише краківського та бидгощського монетних дворів. Детальне вивчення архівних документів та нумізматичного матеріалу дозволяє припустити, що безпосереднє керівництво роботою львівської монетарні здійснював виходець із Слезії Християн Фалер (Пфалер). Можливо, саме він виконував обов'язки пробіра на цьому підприємстві за часів Д.Б.Амуретті. На частині "львівських" шостаків зустрічаємо літери "АсрТ" (іл. 6, 7), — ініціали А.Тимфа та Х.Фалера. Попередні дослідження безпідставно пов'язували це скорочення з тим, що А.Тимф нібито був п'ясечинським старостою (П'ясечна — містечко поблизу Варшави) і початкові літери свого титулу вмістив на монетах (ср — *capitaneus piasecienensis*)³⁴. Однак, слід врахувати, що А.Тимф був міщанином і не міг посідати уряду старости³⁵. Після завершення діяльності Д.Б.Амуретті на посаді орендаря львівського монетного двору (31 червня 1662 р.), Х.Фалер, на основі угоди з новим орендарем А.Тимфом, міг бути його заступником (підорендарем). Це давало йому право помістити на шостаках 1662-1663 рр. свої ініціали "ср". Таке припущення може бути правдоподібним ще й тому, що А.Тимф як орендар краківського і бидгощського монетних дворів не міг ефективно керувати львівською монетарнею, яка знаходилася на значній віддалі від Кракова та Бидгощі.

Аналіз актових джерел і нумізматичного матеріалу переконує, що за часів управління Х.Фалера продукція львівського монетного двору складалася з шостаків трьох типів: 1) монет з ініціалами "АсрТ" 1662 та 1663 рр.; 2) монет з ініціалами "АТ" 1662 (іл. 8) та 1663 рр.; 3) недатованих монет з ініціалами "АТ". Слід відзначити, що з останніх двох груп до львівських належать лише ті монети, яким властиві ознаки львівських шостаків 1660-1662 рр. з ініціалами "ГВА". Всі монети з ініціалами "АсрТ" мають ці ознаки. Це засвідчує, що різчиком штемпелів для всіх трьох груп львівських шостаків була одна особа. Нею міг бути згаданий у актах різчик штемпелів на ім'я Єжи.

Третій період діяльності львівського монетного двору закінчився навесні 1663 р. 15 березня цього року Львівська Скарбова комісія видала розпорядження про початок карбування у Львові монет вартістю 30 грошів. Коронному підскарбію було доручено передати львівську монетарню разом з інструментами Андрію Тимфу³⁶. Можливо, що на час видання цього розпорядження монетний двір вже не діяв.

Характерною особливістю четвертого періоду діяльності львівської монетарні, який тривав з 3 квітня 1663 р. до 19 вересня 1663 р., було карбування лише одного типу монет — неповноцінних білонних монет номінальною вартістю 30 грошів, так званих злотівок або тимфів. У писемних пам'ятках того часу вони згадуються як орти злотові (*orty zlotowe*), злотівці (*zlotowce*), тимфи (*tymfy*), тинфи (*tynfy*), орти тинфові (*orty tynfowe*) тощо. Карбування монет цього типу відбувалося згідно з ухвалою Львівської Скарбової комісії для виплати заборгованої війську Речі Посполитої платні. Виконання ухвали було доручено монетаріям Андрієві та Томашеві Тимфам. Спочатку покрити заборгованість війську передбачалось карбуванням мідних шелягів. З цієї метою 28 січня 1663 р. було укладено контракт з орендарем коронних та литовських монетних дворів Тітом Лівієм Боратіні³⁷. Згодом виник задум про карбування неповноцінної срібної монети, реальна вартість якої не перевищувала б 40% номінальної. Автором цього плану був А.Тимф, який на початку 1663 р. прибув до Львова, де переконував членів Львівської Скарбової комісії в доцільності карбування монет цього типу. При тому він демонстрував чималу кількість пробних злотівок. Відомості про це знаходимо

³⁴ *Hutten-Czapski E.* Katalogue de la kollection des medailles et monnaies polonaises. St.-Petersbourg, 1871. Vol. I. P. 299-300; *Kirmis M.* Einleitung in die polnische Minzkunde. Posen, 1892. S. 65; *Kopicki E.* Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski... Warszawa, 1978. T. III. S. 93-94.

³⁵ *Szlapinski W* Szóstaki Jana Kazimierza. S. 5-9.

³⁶ ЦДА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 849, с. 662-664.

³⁷ *Hniłko A.* Tytus Liwjuusz Boratini, dworzaniin króla Jana Kazimierza, mincarz i uczony // WNA. 1992. № 1-6. S. 16.

в щоденнику члена ради міста Казімежа (біля Кракова) Марціна Голінського, який занотував у щоденнику, що 1 березня 1663 р. голштінець А.Тимф запропонував карбувати нову срібну монету, величиною подібну до орта. М.Голінський коротко описав основні деталі запропонованого проекту і вказав на небезпеку, яка загрожувала державним фінансам у випадку його реалізації³⁸. Однак, А.Тимфові вдалося переконати членів комісії, і вона ухвалила план, що передбачав ліквідацію заборгованості війську мідними шелягами та срібними злотівками. У зв'язку з цим 3 березня 1663 р. було укладено новий контракт з Т.Л.Боратіні, а 4 березня — з А.Тимфом³⁹. Згідно з його умовами, А.Тимфові дозволялося відкрити монетні двори у Кракові та Бидгощі і перекарбувати протягом двох років на злотівки 200000 гривень срібла 8-ми лотової проби (чистим вважалось срібло 16-ти лотової проби). Передбачалося, що після перекарбування однієї гривні чистого срібла 27 злотівок підуть у прибуток державної скарбниці, 27 злотівок будуть використані для закупівлі монетного металу, а шість монет покрийть кошти карбування та винагороду А.Тимфові. Крім 6 млн. злотівок, він мав відкарбувати ще певну кількість монет для покриття інших видатків.

Умови даного контракту в цілому були повторені в угоді, яку уклав 15 липня 1663 р. коронний підскарбій Ян Казимир Красінський з братами Тимфами⁴⁰. На час підписання даного документа у Львові вже було налагоджено емісію злотівок. 15 березня 1663 р. Львівська Скарбова комісія видала розпорядження про перекарбування частини срібних монет (талерів, ортів, шостаків та півтораків), що були зібрані як податки з населення. Внаслідок цієї операції передбачалося одержати значний прибуток. Для реалізації розпорядження коронний підскарбій був зобов'язаний без зволікання відкрити монетний двір у Львові, для чого — виселити з будинку монетарні мешканців і передати братам Тимфам необхідний інструментарій⁴¹.

Можна припустити, що львівський монетний двір, як і в попередні періоди, продовжував функціонувати в кам'яниці Я.Жидкевича. Це підтверджує судова справа між одним із власників цього будинку Я.Писарським та економами міської каси, яка відбувалась у 1666 р. З матеріалів справи випливає, що Я.Писарський здав в оренду свою частину будинку під монетний двір за 400 злотих річно. За три роки він мав одержати 1200 злотих. Водночас, один з піднаймачів іншої частини цього ж будинку всховський купець Йонас Венда відступив її Я.Писарському, який, своєю чергою, віддав приміщення в оренду різним особам на один рік за 600 злотих. Однак, у зв'язку з розпорядженням Львівської Скарбової комісії від 15 березня 1663 р. "чиншовиків всіх повиганяли", Я.Писарський зазнав чималих збитків і мусив звернутися до суду за відшкодуванням⁴².

Наявність відповідних приміщень та інструментарію сприяли скороченню термінів підготовчої роботи. Вже 28 березня 1663 р. А.Тимф разом з пробірером Х.Фалером провели розрахунки прибутків, що їх мала отримати державна скарбниця від перекарбування срібних монет різного гатунку на злотівки⁴³. А 4 квітня 1663 р. розпочалося карбування монет цього типу у Львові⁴⁴. Згідно з декларацією Львівської Скарбової комісії, передбачалося перекарбувати на злотівки різних монет на суму 440391 злотий⁴⁵. Фактично ж було перекарбовано 453742 злотих, що склало 800211

³⁸ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, спр. 185, с. 1451.

³⁹ *Hnilko A. Tytus Liwjusz Boratini...* S. 20, 21; *Szelagowski A. Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce. Lwów 1902.* S. 258; *Rybarski R. Skarb i pieniądz. ...* S. 397.

⁴⁰ *Kostrzębski W. Niektóre wiadomości...* S. 441.

⁴¹ ЦДА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 849, с. 662-664.

⁴² Там само. Ф. 52, оп. 2, спр. 183, с. 499, 533.

⁴³ *Kirmis M. Einleitung in die polnische Münzkunde...* S. 176.

⁴⁴ *Kostrzębski W. Niektóre wiadomości...* S. 441.

⁴⁵ ЦДА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 849, с. 1592.

злотівок. Внаслідок цього державна скарбниця отримала прибуток 346469 злотих, і саме ця сума була виплачена війську⁴⁶. Всього ж у Львові за час від 3 квітня 1663 р. до 19 вересня 1663 р. було відкарбовано 1357172 злотівки⁴⁷. Друга частина виготовлених у львівській монетарні злотівок (556961 шт.) походила зі срібла, переданого на монетний двір приватними особами, що виступали кредиторами держави. Наприклад, згідно з розпорядженням Львівської Скарбової комісії від 18 серпня 1663 р., брацлавському стольникові Я.Шеліговському дозволялось перекарбувати на злотівки 200 талерів для потреб піхотного підрозділу, яким він командував⁴⁸. 11 серпня 1663 р. члени цієї комісії Поляновський та Радзейовський отримали дозвіл перекарбувати на злотівки таку кількість монет, щоб кожен з них одержав 1500 злотих⁴⁹. Дозвіл на перекарбування власного срібла отримав також віце-маршалок комісії Криштоф Рупневський. Однак, у зв'язку з великим обсягом робіт на львівській монетарні, виконання дозволу було передано на екстраординарний краківський монетний двір, що невдовзі мав розпочати роботу⁵⁰.

Про персонал львівського монетного двору останнього періоду відомо небагато. З матеріалів судових справ, що розглядалися в різних інстанціях, довідуємося про окремих осіб, які працювали тут. У червні 1663 р. був вбитий майстер монетарні Ян Кварціані, через що заарештовано кількох підмайстрів львівського цеху різників⁵¹. Позивачем, що представляв інтереси монетного двору, був "старший монетарій" Валентин Тенчер⁵². Саме йому був адресований декрет короля Яна Казимира, виданий у цій справі⁵³. Можна припустити, що Тенчер був заступником А.Тимфа і безпосередньо керував роботою львівського монетного двору.

Обов'язки різчика штемпелів на початковому етапі карбування злотівок виконував згаданий Єжи рієсзетарг, який працював тут ще з часів Джованні Б. Амуретті та Х.Фалера. Це підтверджує аналіз монет, відкарбованих у 1662-1666 рр. на коронних монетних дворах.

В окремих актових документах зустрічаємо Тимфових агентів, які були постачальниками срібла та скуповували різну монету для потреб монетарні. У листі до львівського магістрату від 21 травня 1663 р. коронного підскарбія Я.К.Красінського міститься прохання не чинити перешкод і не переслідувати "скарбових слуг", які скуповували в місті повновартісну срібну монету і постачали її на монетний двір для перекарбування⁵⁴. Одним з них був львівський єврей Давид Шлогфердер⁵⁵.

Важливим, але не розв'язаним досі, є питання про розподіл злотівок по монетних дворах, на яких вони карбувалися. Монети цього типу випускалися на монетарнях у Львові (3 IV 1663 — 19 IX 1663), Кракові (3 X 1663 — 20 IX 1666) та Бидгощі (1 X 1663 — 1 VII 1666). Складність даної проблеми полягає насамперед у відсутності будь-яких монетних знаків, котрі дали б можливість розділити їх за місцем карбування. Всі обігові злотівки відносяться до одного типу (іл. 9, 10, 14, 16). На їхньому аверсі чітко виділяється монограма короля Яна Казимира, навколо якої — легенда "DAT PRETIUM SERVATA SALVS POTIORQ METALLO EST". На реверсі — увінчаний короною п'ятипільний гербовий щит, в якому подано герби Польщі, Литви та королівської династії Ваза. Наявність варіантів цього типу монет визначається ступінню

⁴⁶ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, спр. 189, с. 1449.

⁴⁷ *Koźrżębski W. Niektóre wiadomości...* S. 443.

⁴⁸ ЦДА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 869, с. 1490.

⁴⁹ Там само. С. 1674-1675.

⁵⁰ Там само. С. 1311.

⁵¹ Там само. Ф. 52, оп. 2, спр. 313, с. 246, 248, 294, 296; спр. 319, с. 1235; спр. 405, с. 1196-1200; спр. 72, с. 613.

⁵² Там само. Спр. 319, с. 263.

⁵³ Там само. С. 1325; спр. 74, с. 240, 254, 277.

⁵⁴ Там само. Ф. 132, оп. 1, спр. 646, с. К 50 "а".

⁵⁵ Там само. Ф. 52, оп. 2, спр. 74, с. 240, 254, 277.

скорочення окремих слів легенди, величиною літери R в королівській монограмі та іншими дрібними відмінностями.

Найістотношою ознакою зовнішньої відмінності злотівок, яка привертає увагу вчених, є різниця у висоті літери R в королівській монограмі (іл. 9, 14, 16). За цим критерієм їх можна розділити на дві групи: 1) злотівки з великою літерою R; 2) злотівки з малою літерою r (надалі — злотівки R та злотівки r). Дослідники, намагаючись розділити злотівки між трьома екстраординарними монетними дворами (Львів, Краків, Бидгощ), обрали найлегший шлях і, не враховуючи факту карбування цих монет у Кракові⁵⁶, розділили їх наступним чином: злотівки R карбувались у Львові, злотівки r — у Бидгощі. Ми ж виходимо з того, що джерелом інформації про місце карбування можуть бути самі монети, оскільки письмові джерела даної інформації не подають. Ця методика повинна застосовуватись у такій послідовності: спочатку слід вивчити елементи монетного поля на будь-якій довільно взятій злотівці — виконання літер, цифр, монограм, гербів, корон тощо та виділити характерні для них ознаки. Коло цих ознак, яке є своєрідним кодом кожного різчика штемпелів, характеризує його "почерк". Порівнюючи цей код з сумою характерних ознак, що виступають на інших злотівках, можна розділити монети на групи за виконавцями штемпелів, використовуваних при їх карбуванні. Потім аналогічну роботу слід провести з монетами, належність яких до кожного з трьох монетних дворів (Львів, Краків, Бидгощ) не викликає сумніву. Це монети 1661-1662 рр. карбування, виготовлені у львівській монетарні з ініціалами "GBA"; у краківській — з ініціалами "A-T" (1661р.) та у бидгощській — з ініціалами "T-T". Якщо в результаті порівняння згаданих груп виявиться одна або більше пар (для злотівок і для інших монетних номіналів), тоді задачу можна вважати розв'язаною повністю або частково. Ідеальним може бути варіант, коли з'ясується, що різчики штемпелів, які працювали у Львові, Кракові та Бидгощі до початку емісії злотівок, продовжували тут працювати і під час карбування цього монетного номіналу.

Вивчення декількох сотень обігових злотівок дало можливість розділити їх на три групи, що відповідають кількості екстраординарних монетних дворів, які їх карбували. Для зручності позначивши групи монет як I, II, III, наведемо мінімальну кількість характерних ознак, сукупність яких дає можливість розділити абсолютну більшість обігових злотівок. Це: 1) велика літера R у королівській монограмі на аверсі монети (злотівки I 1663 р., іл. 9); 2) мала літера r у королівській монограмі; обруч корони на реверсі має форму близьку до прямокутної (злотівки II 1663-1666 рр., іл. 14); 3) мала літера r у королівській монограмі; обруч корони на реверсі вигнутий відносно верхньої частини гербового щита (злотівки III 1663-1666 рр., іл. 16); 4) злотівки, аверс яких відповідає I-му, а реверс II-му типам (злотівки I-II 1663 р., іл. 10)⁵⁷.

Бачимо, що кількість виділених авторських типів відповідає числу монетарень, що випускали злотівки, а дати на злотівках I, II та III співпадають з роками діяльності, відповідно львівського, а також краківського і бидгощського монетних дворів. Враховуючи те, що злотівки R мають спільний комплекс характерних ознак, їх можна об'єднати в один авторський тип — злотівки I. Порівняння цих монет з продукцією львівської монетарні 1661-1663 рр. дозволяє зробити висновок, що всі вони своєю появою зобов'язані різчику монетних штемпелів Єжи.

Застосування тієї ж методики щодо злотівок II 1663-1666 рр. (іл. 14) і монет карбованих в Кракові в 1661 р. (шостаки, іл. 15 та дукати з ініціалами "A-T"), дає можливість стверджувати, що виконавцем їх штемпелів був один різчик — майстер Криштоф із сілезького міста Цешин⁵⁸. Отже, і злотівки II 1663-1666 рр. виготовлялись

⁵⁶ Gumowski M. Dzieje mennicy krakowskiej. Poznań, 1927; Ejuds. Mennica bydgoska. Toruń, 1955.

⁵⁷ Всього аналізувалось 69 варіантів 23 ознак злотівок. З цього числа відповідно для I-го, II-го та III-го типів повністю індивідуальними є 15, 11 та 10 ознак.

⁵⁸ Gumowski M. Dzieje mennicy krakowskiej. Згадка про те, що Криштоф pieczętarz проживав у будинку, де був розміщений краківський монетний двір, датується 1662 р. Порівняння монет

у Кракові. Визначивши місце карбування злотівок I та злотівок II, можна зарахувати злотівки III до продукції бидгощського монетного двору. Для підтвердження цього висновку ми провели порівняння злотівок III (л. 16) з шостаками 1661-1662 рр. з ініціалами "Т-Т" (л. 17), які випускались у Бидгощі. Всупереч нашим сподіванням виявилось, що останні відносяться до монет іншого авторського типу. Умовно позначимо його цифрою IV. Вивчення монет, відкарбованих у 1661-1662 рр. на монетному дворі у Познані, що несуть на собі ініціали "N-G" (л. 21), а також шостаків III 1662 р. (л. 18) та монет цього ж номіналу комбінованого типу III-IV і IV-III, випущених у Бидгощі в 1662 р. з ініціалами "Т-Т" (л. 19) та "А-Т" (л. 20), наводить на висновок, що після припинення діяльності познанського монетного двору (перша половина 1662 р.) різчик штемплів, який там працював у квітні-травні 1662 р., переїхав до Бидгощі, де замінив різчика штемплів монет IV типу⁵⁹. Він і був виконавцем монетних штемплів злотівок III типу.

Спробуємо відповісти на питання про місце карбування злотівок комбінованого типу (злотівки I-II). Вони могли бути випущеними на львівському або краківському монетних дворах. Їх наявність пояснюється використанням штемплів I типу в парі зі штемпелями реверсів II типу. Якщо зважити, що монетарня у Кракові розпочала діяльність 3 жовтня 1663 р., після закриття львівського монетного двору, то можна зробити висновок про перевезення і використання ще придатних монетних штемплів I типу зі Львова до Кракова. Однак цьому, на перший погляд логічному, припущенню суперечить відносна рідкість злотівок I порівняно із загальною кількістю монет цього роду, виготовлених у Львові (всього тут відкарбовано 1357170 штук злотівок). Можна припустити, що у Кракові за останніх три місяці 1663 р. було випущено 250000 — 350000 злотівок⁶⁰. Таким чином, злотівки I мали б зустрічатися принаймні в 4-5 разів частіше, ніж злотівки II 1663 р. Для визначення кількісного співвідношення між монетами обох груп було використано злотівки, виявлені у складі 12 монетних скарбів з території західноукраїнських земель та Литви. Із загальної кількості 273 злотівки їх можна поділити на такі групи: злотівки I — 4 штуки, злотівки I-II — 3 штуки, злотівки II 1663 р. — 46 штук. Порівняння кількісних співвідношень між монетами цих груп показує їх невідповідність масштабам карбування цих злотівок у Львові та Кракові в 1663 р. Невідповідність пояснюється тим, що до продукції львівської монетарні слід віднести не тільки злотівки I та злотівки I-II, а й більшу частину злотівок II 1663 р. Це означає, що різчик монетних штемплів Криштоф змінив у Львові різчика штемплів Єжи, який з невідомих причин залишив монетний двір. Штемплі, виготовлені останнім, ще деякий час використовувалися для карбування монет, але вони постійно зношувалися і поступово замінювалися штемпелями нового майстра. Це спричинило появу злотівок I-II, а також злотівок типу II-I (л. 11). Крім цих типів існують інші монети гібридного типу (л. 12, 13). Аверс цих монет виконаний майстром Єжи, а реверс — майстром Криштофом. При цьому для виготовлення штемпеля реверсу майстер Криштоф використав окремі пунсони свого попередника, а після закриття львівського монетного двору повернувся до Кракова, свідченням чого є злотівки II 1663-1666 рр., що мають характерні ознаки його стилю роботи.

1661 р., що несуть на собі ініціали "А-Т", з частиною монет 1662 р. з тими ж ініціалами дає підстави стверджувати, що виконавцем штемплів для обох груп монет був майстер Криштоф.

⁵⁹ До 31 червня 1662 р. керівником монетного двору у Бидгощі був Томаш Тимф. Відносна рідкість шостаків з ініціалами "Т-Т" комбінованого типу III-IV, порівняно із шостаками з ініціалами "Т-Т" чисто типу IV вказує на те, що цей перехід відбувся за 1-2 місяці до утворення краківського монетного двору.

⁶⁰ Рахунки коронного скарбу дають підстави стверджувати, що у Кракові з 3 жовтня 1663 р. до 30 вересня 1664 р. було відкарбовано 1036050 злотівок. Виходячи з цього, обсяги продукції краківської монетарні в останньому кварталі 1663 р. склали близько 269 тисяч злотівок. Однак, враховуючи можливі коливання в роботі, можна прийняти верхню кількісну межу емісії 350000 злотівок.

Вище згадувалось, що до "львівських" слід віднести також більшу частину злотівок II 1663 р. Повністю розділити ці монети за місцем карбування (Львів, Краків) неможливо, оскільки невідомо, на якій саме штемпельній різновидності закінчується львівська і розпочинається краківська емісія.

Після припинення діяльності львівського монетного двору карбування злотівок продовжувалось ще три роки. Лише у 1666 р. були закриті краківська та бидгощська екстраординарні монетарні. Брати Тимфи, оскаржені в низці фінансових зловживань, були зобов'язані дати пояснення фінансовому трибуналу, який засідав у Львові в 1667 р. Однак А.Тимф втік у Бранденбург, а заарештований Т.Тимф тривалий час був ув'язнений у Львові, де очікував вироку суду⁶¹. У книзі видатків львівського магістрату 19 липня 1667 р. міститься запис: "слугам, котрі вартували в'язницю з паном Тимфом, дано 10 злотих"⁶². Цікаво, чи примхою випадку ця сума — принаймні частково — не була виплачена злотівками-тимфами?

⁶¹ ЦДДА України у Львові, ф. 10 (Львівський земський суд), оп. 1, спр. 253, с. 13, 14, 52, 53.

⁶² Там само. Ф. 52, оп. 2, спр. 782, с. 610.